

DANIEL UNOWSKY

Helyi erőszak, regionális politika és állami válság

*Az 1898-as zsidóellenes lázadások a Habsburg Galíciában**

„Hurrá! Hurrá! Kapd el a zsidókat! [...] Megmentőink vérét és a mi vérünket ontottátok. Megaláztátok országunkat, kiraboltátok népünket, és a mi munkánkból gazdagodtok. Mindenütt ott vagytok. Menjetek már vissza Palesztinába, a messiásotok vár rátok [...] Gyűlölünk benneteket, ahogy Isten is azt teszi. Amíg el nem tűntök a szemünk elől, csak verünk és égetünk bennetök vég nélkül. [...] Hurrá, testvérek, hurrá, kapd el a zsidókat, hurrá! Az Atyaisten teljesen szabad kezet adott azoknak, akik kiűzik a zsidókat a katolikusok közeléből. Gyűljetek egybe, már tudjátok, mikor, és ne feledkezzetek meg a piacterről! Hurrá! Hurrá! Hurrá!”

(Kéziratos röplap Szczurowa falu házain 1898. június végén)

1898 tavaszán és nyár elején zsidóellenes erőszak söpört végig a Habsburg Galícia nyugati és központi kerületein. Parasztbandák törtek be zsidók vezette boltokba és ivókba kis falvak környékén, ablakokat törtek be, és kaszákkal, szekercékkel, botokkal, fémkarókkal és kövekkel dörömböltek az ajtókon. Vodka és sörrel ittak, üvegeket törtek, bútorokat tettek tönkre, fiókokban kutattak és fallyukakat törtek be, hogy mitikus zsidó pénzhalmokra bukkanjanak. A támadók botokkal zsidókat vertek, kövel dobálták őket, és anyákra támadtak rémült gyermekeik szeme láttára. Városokban, mint például Kalwaria, Frysztak, Nowy Sącz és Stary Sącz, parasztok, kézművesek, boltosok és városi tanácsnokok százai raboltak ki zsidó üzleteket. A résztvevők az e célból oda vitt szekerekre lisztet, vodka, ruhákat, konyhaeszközöket, matracokat és párnákat halmoztak.

Március közepétől kezdve június végéig, amikor Leon Piniński gróf galíciai helytartó rendkívüli állapotot hirdetett, több mint négyszáz településen robbant ki zsidóellenes erőszak. A hadsereg és a csendőrség több mint egy tucat lázadót lőtt le, és rengeteg zsidó sebesült volt. A hatóságok vád alá helyeztek közel 5170 embert: parasztokat, bér munkásokat, bányászokat és vasútépítő munkásokat, városi tanácstagokat, falusi bírókat, tanárokat és boltosokat; tízes éveik végén járókat éppúgy, mint negyvenegynéhány éves apákat vagy hatvanas-hetvenes éveikben járó falusi öregeket, valamint asszonyokat minden korosztályból. Közülük legalább 3816 fő ellen folyt tárgyalás, és 2328 személyt néhány naptól több mint egy évig tartó börtönbüntetésre ítélték.¹

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Local Violence, Regional Politics, and State Crisis. The 1898 Anti-Jewish Riots in Habsburg Galicia*. In: Unowsky, Daniel – Nemes, Robert: *Sites of European Antisemitism in the Age of Mass Politics, 1880–1918*. Brandeis University Press, 2014. 13–36.

¹ Az adatok nem teljesek. 1899. január 5-én 522 vádlott még ítéletre várt. Az érintett települések igazságügyminisztérium által megállapított száma nem tartalmazza azon helységeket, ahol május utolsó

Az „etnikai erőszak” kutatójának sok kihívással kell szembenéznie, ha a részeg rendetlenség dokumentálásánál többre törekszik.² Az egyik megközelítés a társadalmi, gazdasági és ideológiai háttérre koncentrál az adott periódusban, majd arra jut, hogy a leírt izzó helyzetben egy szikra is elég volt a robbanáshoz. Ez a nézőpont azonban az adott időpont és hely lokális szövetét nem veszi figyelembe, továbbá, ahogy Rogers Brubaker fogalmaz, a „csoportosság” (*groupism*), a csoportjelleg adottnak vevése kockázatával jár: azaz annak a feltételezésnek a veszélyével, hogy a csoportok tagjai egyöntetűen úgy gondolkodnak és cselekszenek, ahogy azt a nevükben eljárni kívánó szervezetek és intézmények által meghatározott elvek megkövetelik. Így azután ez a nézőpont elkerülhetetlenül kisimítja a sokszínű és kaotikus eseményeket, az eltérő motivációkat és választásokat, melyeket az érintett résztvevők nem tudnak oly könnyen koherens narratívákba foglalni.³

A zsidóellenes erőszak és antiszemitizmus politika egyáltalán nem volt ritka jelenség az 1900 körüli évtizedekben. A hűtlenségi vádak, tárgyalások, nyilvános viták és erőszak a Dreyfus-ügyben Franciaországban figyelmeztet bennünket arra, hogy az 1898-as galíciai lázadásokat nem érthetjük meg, ha a középkori világ maradványának tekintjük azokat, amely tovább fertőzte az elmaradott Kelet-Európát, míg a progresszív Nyugat már messze maga mögött hagyta az efféle ősi gyűlölködést. S mégis pusztán a széles európai kontextus számbavétele nem ad számunkra kielégítő választ a következő kérdésre: Mi fordította át a katolikusok és zsidók között Nyugat-Galíciában meglevő ellentéteket – 1898 tavasza és nyara előtt és később is rendszeresen kialakultak lokális incidensek – tömeges etnikai jellegű erőszakhullámba, mely városi terekről falusi kocsmákba terjedt, egyre nagyobb számú embert elkövetőként vagy áldozatként magával sodorva? E kérdésre választ keresve kezdésként – de ezzel nem befejezve – röviden áttekintem a helyi, a regionális és európai kontextusokat. A tanulmány második része a cselekvőkre és cselekvésekre koncentrál az erőszak helyszínein. Végezetül a lázadáshullám interpretációja körüli politikai versengést fogom végiggondolni.

Az 1898-as lázadások 1867-et követően a Habsburg állam területén történt legkiterjedtebb és leghosszabb tartó zsidóellenes megmozdulások voltak. Ennek ellenére a történetek napjainkig kevés figyelmet szenteltek ezen eseményeknek.⁴ E lázadásokat nem tekinthetjük pusztán az erőszak obskúrus pillanatsorozatának Európa „elmaradott” régiójában vagy a Habsburg Monarchia kései szakaszát jellemző mérgező „etnikai viszonyok” megnyil-

hete előtt vagy június 30-a után került sor erőszakra. Archiwum Głównie Akt Dawnych (Warsaw) (a továbbiakban: AGAD) C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 307:93, 106, 135.

² Az „etnikai” erőszak tudományos megközelítéseihez lásd: Brass, Paul: *Theft of an Idol: Text and Context in the Representation of Collective Violence*. Princeton, 1997.; Brass, Paul (ed.): *Riots and Pogroms*. London – New York, 1996.; zsidók ellen ebben az időszakban elkövetett erőszakra: Hoffmann, Christhard – Bergmann, Werner – Walser Smith, Helmut (eds.): *Exclusionary Violence: Antisemitic Riots in Modern German History*. Ann Arbor, 2002.; Dekel-Chen, Jonathan et al (eds.): *Anti-Jewish Violence: Rethinking the Pogrom in East European History*. Bloomington, 2010.

³ Brubaker, Rogers: *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Mass., 2004.

⁴ Kutatásaim kezdetekor nem sokkal több publikáció állt még rendelkezésre, mint Frank Golczewski két tanulmánya. Golczewski, Frank: *Die Westgalizischen Bauernunruhen 1898*. In: uő: *Polnisch-Jüdische Beziehungen, 1881–1922*. Wiesbaden, 1981. 60–84.; uő: *Rural Anti-Semitism in Galicia before World War I*. In: Abramsky, Chimen – Jachimczyk, Majiej – Polonsky, Antony (eds.): *The Jews in Poland*. Oxford, 1986. 97–105. Az utóbbi években intenzívebb lett az érdeklődés, lásd: Unowsky, Daniel: *Peasant Political Mobilization and the 1898 Anti-Jewish Riots in Western Galicia*. *European History Quarterly*, vol. 40. (2010) No. 3. 412–435.; Soboń, Marcin: *Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914*. Krakow, 2011.; Buchen, Tim: *Antisemitismus in Galizien: Agitation, Gewalt, und Politik gegen Juden in der Habsburgermonarchie um 1900*. Berlin, 2012.

vánulásának. A galíciai antiszemitizmus és zsidóellenes erőszak a politikai tömegmobilizáció felé vezető, Európa-szerte érvényesülő tendenciát tükrözte.

A galíciai, európai és a Habsburg kontextusok

Az 1900-ban lezajlott népszámlálás szerint Galícia 7 315 939 főnyi lakosából 3 350 512 római katolikus, 3 104 103 görög katolikus és 811 371 zsidó vallású volt.⁵ A zsidó lakosság társadalmi és gazdasági arculata élesen eltért keresztény szomszédaiktól. Nyugat-Galíciában a zsidók a népesség kevesebb mint 8%-át alkották, azonban az 1898-as lázadások legvéresebb megmozdulásának helyszínén, a kis piachely városkában, Frysztakban az 1506 főnyi lakosság több mint 70%-át ők tették ki 1910-ben. Az erőszakhullám más helyszínein, Kalwaria Zebrzydowskában, Jasloban, Limanowában, Nowy Sączban és Stary Sączban az arányuk 20–30% körül mozgott. Ezeken a településeken a kocsmák, vendéglők, pékségek, kézműves műhelyek, valamint a szárazárukat, ruhaneműket, bútorokat és cipőket árusító üzletek legalább 75%-át zsidók birtokolták.⁶ A piacnapokon a központi tereken felállított időszakos bódékban árusító és vásároló kereskedők között szintén jelentős arányt képviseltek.

1900-ban a galíciai zsidóság 35%-a falvakban élt, sokan kis enklávékban a falvak szélén vagy a falvak között. Ezek laktak az általuk vezetett kis boltokhoz, ivókhöz és söntésekhez kapcsolt szűkös szobákban. A lengyel nemesség (*szlachta*) még mindig birtokolta az alkohol előállításának és értékesítésének monopóliumát (*propinacja*), mely jogokat gyakran bérbe adták zsidóknak.⁷ Az efféle kocsmák a vasárnapi istentiszteletre, mezőgazdasági termékeiket eladni és kézműipari termékeket vásárolni a városba igyekvő és a várost elhagyó parasztok kedvelt úti céljai voltak. Elköltötték keresetüket, pálinkát, dohányt és más termékeket vásároltak hitelre.⁸ Az 1890-es évek gazdasági válságai kiélezték a katolikusok és zsidók közötti megosztottságot. A túlnépesedés, a parcellák elaprózódása és a vidéki csődök egyre növelték a földnélküli parasztok számát. Közülük sokan szezonális munkát vállaltak vasútépítkezéseken, folyószabályozási munkálatoknál vagy állandóbb alkalmazást az olajiparban Galícia központi területein.⁹ A zsidók ott voltak azok között, akik felvásárolták a csődbe ment parasztok és nemesek földjeit.¹⁰

A katolikusok és zsidók közötti társadalmi és gazdasági megosztottság megfelelt a hasonlóan szemmel látható kulturális megosztottságnak. Ahogy az a többi elválasztó tényező esetén is tapasztalható volt, egyre növekvő számban éltek lengyelül beszélő zsidók Galícia nagyobb városaiban, az akkulturáció jegyei is mutatkoztak, de a kisebb városokban és falvakban ruházat és nyelv éppúgy, ahogy a foglalkozás is, világosan megkülönböztette a zsidókat

⁵ *Österreichische Statistik*, Bd. LXIII. Wien, 1902. Tab. XXI., XXXIII. A népszámlálás kis számban kimutatott örmény katolikusokat, görög és örmény ortodoxokat, protestánsokat (lutheránusokat és kálvinistákat) és más vallási csoportokat, például galíciai muszlimokat is.

⁶ Laskowski, Andrzej: *Jasło w dobie autonomii galicyjskiej*. Jasło, 2007.

⁷ Az emelkedő bérleti díjak és nagyobb adók a bérlőket még több söntés nyitására ösztönözte a 19. század utolsó évtizedeiben. Baranowski, Bohdan: *Polska Karczma. Restauracja. Kawiarnia*. Wrocław, 1979.

⁸ A zsidó kocsmárosról a lengyel irodalomban és kultúrában kialakult képről lásd: Opalski, Magda: *The Jewish Tavern-Keeper and His Tavern in Nineteenth-Century Polish Literature*. Jerusalem, 1986.

⁹ Frank, Alison: *Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia*. Harvard, 2005.

¹⁰ Az 1890-es évekre zsidók birtokolták a földbirtokok megközelítőleg 15%-át, s a bérelt földek több mint 50%-át. Struve, Kai: *Gentry, Jews, and Peasants: Jews as Others in the Formation of the Modern Polish Nation in Rural Galicia*. In: Wingfield, Nancy M. (ed.): *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. New York, 2003. 114.

és a keresztényeket. A legtöbb zsidó jiddisül beszélt. A zsidó szokások tradicionális formái voltak uralkodók. A régió egyik legnagyobb városában, Nowy Sączban sok zsidó a befolyásos Sandz Hasidic dinasztia követője volt.¹¹

A nyelv, társadalmi helyzet és gazdasági szerep világos különbsége azonban, ahogy azt Hillel Kieval fejtegeti, nem szükségszerűen kellett hogy konfliktusba forduljon át zsidók és katolikusok között.¹² Egyes galíciai zsidók e periódusra mint a parasztok és a zsidók közötti közeli és baráti kapcsolatok időszakára emlékezhetnének vissza, még ha azt alkalmi konfliktusok meg is zavarták.¹³ S mégis, az alapvető különbség érzete nem a nagy városokból vagy külföldről érkező importtermék volt.¹⁴ Ezzel egy időben katolikus szervezetek és parasztorientációjú politikai pártok a zsidó veszély „tudatát” Európa más régióiból elvitték a galíciai vidékre.

A 19. század utolsó évtizedeiben a katolikus egyházon belül jelentkeztek csoportok, melyek olyan organikus társadalmat képzeltek el, amelynek tagjait a keresztény értékeket aláásó liberalizmus, kapitalizmus és szocializmus elleni harc egyesíti, mely irányzatokban a „Krisztus-gyilkosoknak” jelentős szerepet tulajdonítottak. Ezek a gondolatok, melyeket többek között a római jezsuita sajtó terjesztett, Galíciában kedvező fogadtatásra találtak. XII. Leó pápa 1891-es enciklikája, amely a katolicizmust, a politikát, gazdasági fejlődést és a modernizációt hirdette, a galíciai katolikusokat keresztényszocialista munkásszövetség alapítására ösztönözte, mely kapcsolatot tartott Karl Lueger bécsi mozgalmával, valamint olyan publikációkra sarkallta őket, mint a katolikus parasztok számára a katolikus egyházi hierarchia támogatásával Krakkóban megjelenő népszerű napilap, a *Głos Narodu* ('Népszava') és a *Prawda* ('Igazság'). Ezek az új intézmények a zsidó üzletek bojkottjára szólítottak fel; amellett agitáltak, hogy a zsidó és a keresztény tanulókat el kell különíteni egymástól az iskolákban, tágabb értelemben pedig a zsidó emancipáció visszafordításának szükségességét hirdették.

A krakkói pap és hittantanár Mateusz Jez által papírra vetett *Tajemnice Żydowskie* („Zsidó titkok”) című munka különösen szembevető példája annak, hogy a katolikus antiszemitizmus nemzeteken átnyúló hatása hogyan érvényesült a galíciai közvéleményben az 1898-as lázadások idején.¹⁵ A munka eredetileg cikksorozatként jelent meg a *Prawda* hasábjain, s a galíciai zsidó hatalom erkölcstelen jellegének felismerésére szólította fel olvasóit. Jez lengyel lelkészek, az orosz-zsidó aposztata Jacob Brafman, a zsidó gyakorlat német „szakértőinek” munkáiból, a 19. század elejéről származó francia szövegekből és az ausztriai lelkész Josef Deckert *The Eternal Jew* című művéből merített. A várvád igazolására Jez a

¹¹ A zsidók és katolikusok közötti társadalmi, kulturális és gazdasági megosztottságról lásd: Lehmann, Rosa: *Symbiosis and Ambivalence: Poles and Jews in a Small Galician Town*. New York, 2001.

¹² Kieval, Hillel: *Middleman Minorities and Blood: Is There a Natural Economy of the Ritual Murder Accusation in Europe?* In: Reid, Anthony – Chiro, Daniel (eds.): *Essential Outsiders: Chinese and Jews in the Modern Transformation of Southeast Asia and Central Europe*. Seattle, 1997. 208–233. A lokális „tudás” kérdését tárgyalja a következő tanulmányban: *Ritual Murder as Political Discourse*. In: Kieval, Hillel J.: *Language of Community: The Jewish Experience in the Czech Lands*. Berkeley, 2000. 181–197.

¹³ Margoshes, Joseph: *A World Apart: A Memoir of Jewish Life in Nineteenth Century Galicia*. Boston, 2008.; Schonefeld, Joachim: *Jewish Life in Galicia under the Austro-Hungarian Empire and in the Reborn Poland, 1898–1939*. Hoboken, N., 1985.

¹⁴ A Zsidónak mint idegen és veszélyes „Másik”-nak a lengyel nyelvű kelet-európai régióban elterjedt mitikus képéről kitűnő áttekintést nyújt: Michlic, Joanna Beata: *Poland's Threatening Other: The Image of the Jew from 1880 to Present*. Lincoln, 2006.

¹⁵ Jez, Mateusz: *Tajemnice Żydowskie*. Kraków, 1898.

Talmudból idézett szövegrészleteket és a prágai professzor August Rohlingra hivatkozott, aki több rituális gyilkosság per szemtanú „szakértője” volt a Habsburg Birodalmon belül, s akinek elméleteit azonban hangosan újra és újra cáfolták.¹⁶ A röpirat azzal vádolta a zsidókat, hogy – mintegy ősi taktikájuk legújabb példájaként – lefizették Émile Zolát és más francia állampolgárokat, hogy a francia zsidó katonatiszt Dreyfus kapitány szabadon bocsátását követeljék, akit hadititkoknak a németeknek való kiszolgáltatásával vádoltak. A zsidó örök karakterből vezette le a zsidó kocsmák, a zsidó uzsora, a Galícia, a Monarchia és egész Európa politikai élete és gazdasága felett gyakorolt zsidó ellenőrzés korrumpáló jellegét. A zsidók eltorzult karakterének bizonyítékeként tárgyalta örök felelősségüket Krisztus haláláért, áskálódó elméjüket, állítólag velük született és visszataszító fizikai ismertetőjegyeiket (beleértve a speciálisan zsidó szagot, amit a keresztteléssel sem lehet eltüntetni). Szerinte „vagy a zsidók, vagy mi”. Röpiratának ezreit osztogatták szét azon a vidéken, ahol 1898-ban az erőszak kitört. A munkának a parasztok magatartására gyakorolt lehetséges hatását mérlegelve a galíciai hatóságok betiltották terjesztését.¹⁷

A tömegpolitika megérkezése a galíciai vidékre lehetőséget teremtett olyan programok artikulálására, melyek a katolikus–zsidó megosztottságot helyezték előtérbe. Az 1880-as években alakult néhány új politikai parasztszervezet, melyek egymással küzdöttek a galíciai országgyűlés (*Sejm*) néhány mandátumáért, melyeket a többséget és – sör és kolbász osztogatással elősegítve – a manipulált parlamenti választásokat is ellenőrzés alatt tartó konzervatív erők markából ki tudtak ráncigálni. Az 1896-os választójogi törvény Ausztriában a bécsi parlamentbe való választások céljából létrehozott egy az általános férfi választójogon alapuló ötödik választójogi kúriát. Ez a reform megszüntette a választójog vagyonhoz kötöttségét (a választójogi kúriák közötti súlykülönbségek megmaradtak ugyan, majd csak az 1906-os választójogi törvény teremtette meg a férfiak számára az igazi általános választójogot), s politikai aktivitáshullámot indított el.

Jó néhány új politikai párt igyekezett előnyt kovácsolni a galíciai politika átalakuló rendszeréből. A szociáldemokrácia galíciai ága, melynek Krakko volt a fő bástyája, szervezetségének a kisebb városokra, illetve a látható munkásosztállyal rendelkező vidékekre (a wieлицzki sóbányák, a Közép-Galíciában található kőolajmezők) való kiterjesztésére törekedett. Az 1897 márciusában aratott választási sikereik sokkolták a katolikus elitet.

A frissen választójogot szerzettek szavazataiért a szociáldemokratáknak három új parasztpárttal kellett megküzdeniük. Jan és Stanislaw Potoczek 1893-ban Nowy Sączban alapította a Parasztpárti Szövetséget (*Związek Stronnictwa Chłopskiego*). Ez a regionális párt módos gazdálkodókat és városlakókat képviselt, szoros kapcsolatokat ápol a katolikus hierarchiával, és virulensen antiszemita volt.¹⁸ Újságjuk minden száma a zsidók bojkottjára hívta fel olvasóit. A földrajzi hatóterületet illetően legkiterjedtebb az 1895-ben alapított

¹⁶ Samuel Bloch 1882-ben nyilvánosan megszégyenítette Rohlingot, erről lásd: Wistrich, Robert: *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*. Oxford, 1989.; Reifowitz, Ian: *Imagining an Austrian Nation: Joseph Samuel Bloch and the Search for a Multiethnic Austrian Identity, 1846–1919*. Boulder, Colo., 2003.

¹⁷ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 309:358. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a bécsi Österreichisch-Israelitische Union ösztönzésére Piniński helytartóhoz fordult, s aggodalmainak adott hangot a munkával kapcsolatban. Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv, m. Lviv, (Lviv) (a továbbiakban: TSDIAL), 146/4/3117/15. A katolikus antiszemitizmus hívei szemében persze a röpirat lefoglalása csak megerősítette az abban foglalt igazságtartalmát. *Prawda*, 1898. március 25., június 5.

¹⁸ Eközben a párt vezetése ellenállt a papság törekvésének, hogy döntő befolyásuk alá vonják a pártot, s a vezető szerepet megőrizte a módos parasztság.

Néppárt (*Stronnictwo Ludowe*) volt, szoros szövetségben állt a tartományi főváros, Lemberg demokratikus mozgalmaival. A Néppártot sokkal szekularizáltabb jellegű és lengyel nemzeti irányultságú szervezetként jellemezhetjük.¹⁹

A harmadikat, a Keresztény Néppártot (*Stronnictwo Chrześcijańsko-Ludowe*) 1896-ban hozta létre a lelkész Stanisław Stojalowski.²⁰ Az 1870-es években Stojalowski tömeges zárandoklatokat és nemzeti ünnepélyekre parasztok részvételét szervezte. Az 1880-as években többekkel együtt gazdaköröket (*kółka rolnicze*) alapított, vidéki szövetkezeteket, boltokat és olvasóegyleteket. 1900-ra több mint kétezer gazdakör működött Galíciában, azok célja nemcsak a vidéki emberek kedvezőbb gazdasági megélhetésének biztosítása volt, hanem ezzel egyidejűleg a zsidó befolyás minimalizálása is.²¹ Stojalowski szintén kiadott egy római katolikus parasztnak szánt népszerűt újsgát. Az 1897. márciusi választásokon pártja, mely rövid ideig együttműködött a szociáldemokratákkal, a legsikeresebb parasztpárt volt. A katolikus egyház kiközösítette őt válaszként radikális társadalmi nézeteire, a lengyel nemesség és az egyházi vezetők szakadatlan támadására. Ez azonban csak tovább növelte népszerűségét, végül 1897 őszén fel is oldották a kiközösítést. Ezt követően Stojalowski szembefordult a szociáldemokratákkal, és Keresztény Néppártja lett a zsidóellenes propaganda fő motorja vidékszerző.²²

1898 első felében a választások két nem sokkal korábban elhunyt képviselő helyének betöltéséért folytak, s a parasztpártok a küzdelmet a katolikus szavazók politikai lelkéért való csatározásnak tekintették. Az első választásra februárban a negyedik kúria (a falusi közösségek kúriája) megüresedett helyéért Łancut-Nisko körzetében került sor. A parasztpártok és a szociáldemokraták politikai gyűlések tucatjait tartották. Egynél biztosan több alkalommal Stojalowski követői megtámadták és zaklatták a rivális politikai mozgalmak vezetőit és támogatóit.²³ Itt Stojalowski maga elsőprő fölénytel győzött.

A másik választás az ötödik kúria (az általános férfi választójog kúriája) egy mandátumáért folyt, amelynek nyertese a tartomány nyugati és középső területein elhelyezkedő hét közigazgatási kerületet kellett hogy képviselje. Itt a Stojalowski-párt jelöltje, az ügyvéd Włodzimierz Lewicki és az energikus paraszt újsgíró Jan Stapiński, a Néppárt vezetője csapott

¹⁹ E párt szervezésében lengyel liberális demokraták, köztük Henryk Rewakowicz, a *Kurjer Lwowski* szerkesztője játszottak szerepet. A szekuláris és nacionalista nézeteket valló radikális Bolesław Wysłouch szerkesztette a párt fő kiadványát, a *Przyjacieli Ludu*. Wysłouch és felesége, Maria az 1880-as években települt át Lembergbe, hogy elkerüljék az orosz-lengyelországi cenzúrát. Lásd: Dunin-Wąsowicz, Krzysztof: *Jan Stapiński Trybun ludu wiejskiego*. Warsaw, 1969.; Brock, Peter: *Bolesław Wysłouch: Founder of the Polish Peasant Party*. Slavonic and East European Review, vol. 30. (1951) No. 4. 139–174.; Dunin-Wąsowicz, Krzysztof: *Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji*. Warsaw, 1956.

²⁰ Stojalowskiról lásd: *Herrschaft in der Krise – der 'Demagoge in der Soutane' fordert die galizischen Allerheiligen*. In: Baberowski, Jörg – Feest, David – Gumb, Christoph (eds.): *Imperiale Herrschaft in der Provinz: Repräsentationen politischer Macht im späten Zarenreich*. Frankfurt am Main, 2008. 331–355.; Staudacher, Anna: *Der Bauernaggitator Stanisław Stojalowski: Priester, Journalist und Abgeordneter zum Österreichischen Reichsrat*. Römische historische Mitteilungen, vol. 25. (1983) 165–203.; Kacki, Fr.: *Ks. Stanisław Stojalowski i jego działalność polityczna*. Lwów, 1937.

²¹ Gurnicz, Antoni: *Kółka rolnicze w Galicji*. Warsaw, 1967.

²² Politikai változásairól lásd mindenekelőtt: Binder, Harald: *Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*. Wien, 2005.; Struve, Kai: *Bauern und Nation in Galizien: Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*. Göttingen, 2005.

²³ *Naprzód*, 1898. február 10. 1.

össze a római katolikus parasztság kegyeiért. Kaluźniacki görög katolikus pap a görög katolikus rutén nyelvű lakosságot igyekezett megnyerni. Stojalowski hívei a *Tajemnice Żydowskiej*, valamint a pártvezető kiadványait osztogatták. A pártvezér és szövetségesei a Néppárt politikusait mint „pajeszos barátait” szolgálait denunciálták. Kampányoltak a keresztény moralitás ital és kapitalizmus útján történő állítólagos zsidó megrontása ellen. Stojalowski felhívta a parasztokat, hogy védjék magukat a zsidó piócák ellen, akik a keresztény népek „vérét szívják”.²⁴ A szavazásra június 23-án került sor. Egyetlen jelölt sem szerezte meg a választói küldöttek szavazatainak abszolút többségét, újabb fordulóra került sor Stapiński és Kaluźniacki között. Stojalowski pártja a görög katolikus pap támogatására szólított fel, ám erőfeszítéseire ellenére Stapiński kapta a legtöbb szavazatot, ő lett a győztes.²⁵ Stojalowski pártlapja azt állította, hogy a zsidók sörrel és szivarokkal megvásárolták a rutének szavazatait.²⁶

1898-ban Galíciában az erőszak egy előre sodró gazdasági, társadalmi és politikai átalakulásban lévő társadalomban tört ki. Az új katolikus intézmények és a paraszt orientációjú politikai pártok nem a modern világ elutasításával válaszoltak a változásra. Ehelyett olyan modernizációra szólítottak fel, amelyből a katolikusok profitálhatnak, nem a megvetett zsidó idegenek.²⁷ Az erőszakhullám előtt és alatt széles körben terjesztették ezt az üzenetet Nyugat- és Közép-Galícia városaiban és falvaiban.

Helyszíni események

Rogers Brubaker *Ethnicity without Groups* című munkájában figyelmeztet arra, hogy a kutatók nem fogadhatják el azokat a közösségi erőszakról alkotott koherens narratívákat, melyeket a résztvevők és önjelölt etnikai képviselők alakítanak ki, akik az erőszak pillanatait egy „etnikai konfliktus” nagyobb történeteibe illesztik be. 1898-ban Galíciában a konkrét akciókban résztvevők sokféle motivációja, sokféle cselekedetük és választásuk már eleve megkérdőjelez minden törekvést, hogy kerek interpretációt alkossunk. Csak akkor juthatunk közelebb annak megértéséhez, hogy a lázadók hogyan látták önmagukat, ha áttekintjük a katolikus akciót, a zsidó reakciót, valamint a kormányzat szerepét a rend fenntartásában.

Az erőszakos események sajátos, jellemző körülmények között zajlottak. A nagyobb incidensek leggyakrabban városokban kezdődtek, ahova piacnapokon, Úrnapján vagy más egyházi ünnepeken, a vasárnapi szokásos istentiszteletre vagy valamely újonnan kitalált lengyel „nemzeti” fesztiválra a vidékről beözönlöttek a látogatók. Miután a katonaság vagy a csendőrség széteszlatta a tömeget, a lázadók szétszóródtak a vidéken. Hazafelé tartó csoportok azután zsidók vidéki otthonait, kocsmákat és üzleteket forgattak fel, zsidóellenes erőszakról terjesztettek híreket és pletykákat. Más incidensek viszonylag elszigetelt falusi ivókban kezdődtek. Itt a parasztok ingyen italt és ételt követeltek. Középen lezajlott vagy széles körben

²⁴ *Dziennik Polski*, 1898. március 23. 1.; *Dr. Bloch's Österreichische Wochenschrift*, 1898. május 27. 415.; *Wieniec Polski*, 1898. április 1.

²⁵ Ezekről a drámai eseményekről lásd: *Kurjer Lwowski*, 1898. június 25. 1. Stapińskiről, aki a Néppárt egyik legfontosabb és legkarizmatikusabb parasztpolitikusa volt, lásd: Dunin-Wąsowicz: *Jan Stapiński*, id. mű.

²⁶ *Pszczółka*, 1898. június 26. 1.

²⁷ Lásd többek között: Caron, Vicki: *Catholic Political Mobilization and Antisemitic Violence in Fin de Siècle France: The Case of the Union Nationale*. *Journal of Modern History*, vol. 81. (2009) No. 2. 294–346.; Michael, Robert: *A History of Catholic Antisemitism: The Dark Side of the Church*. New York, 2008.; Kertzer, David: *The Popes Against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*. New York, 2001.; Porter-Szücs, Brian: *Faith and Fatherland: Catholicism, Modernity, and Poland*. New York, 2011.

publikált erőszakos esetekre utaltak és a császár állítólagos engedélyére, azután pedig elkezdtek üvegeket és poharakat törni, alkoholt és más árucikkeket lopni és bántalmazni a zsidó kocsmárost és családját.

Kik vettek részt az erőszakos cselekményben, és miért csatlakoztak a lázadókhöz? A legaktívabb vezetők és szervezők közül néhányan tanultabb társadalmi rétegből származtak, bizonyos kapcsolatok és kötelékek fűzték őket politikai mozgalmakhoz, s rendszerint az elkötelezett és antiszemita katolikus sajtó olvasói voltak. Ezek az emberek a zsidóellenes akcióra való felszólítást a parasztok életének javítása céljából közvetítették Nyugat-Galícia falvaiba és kisvárosaiba. Kalwaria Zebrzydowskában, a fontos katolikus zarándokhelyen, az első nagyobb városi lázadás helyszínén május 26-án a helyi büntetőbírság harmincéves alkalmazottja bátorította fel a tömeget a zsidók javainak kirablására és az őket védő csendőrök elleni támadásra. A kalwariai események után egy nappal Johann Pieróg banki alkalmazott Makówhoz közel kinyomtatott és terjesztett egy Stojalowski nyelvezetét használó szöveget: „A zsidók már épp elégszer lerészegedtek a vérünkől, itt az idő, hogy végezzünk velük.”²⁸ Michał Miczkowskit, egy Jasłohoz közeli malom tulajdonosát mint a Keresztény Néppárt támogatóját és Stojalowski újságjainak olvasóját ismerték – ez utóbbi figyelemre méltó egy olyan vidéken, ahol az oktatásügyben elért eredmények ellenére a lakosság több mint ötven százaléka funkcionális analfabéta volt 1890-ben. Miczkowski hangosan felolvasott Stojalowski egyik vidéki lapjából, a *Pszczółkából* („A méh”), amely viszont a keresztényszocialista politikus Josef Gregorignak a bécsi parlamentben elhangzott egyik beszédét idézte, mely szerint az emelkedő gabonaárak csak akkor fognak csökkenni, ha háromezer tőzsdéző zsidót felakasztanak.²⁹ Írástudatlan hallgatói utána azt mondták másoknak, Stojalowski lapja megerősítette, hogy létezik hivatalos engedély. Június 24-én a hatvannyolc éves Thomas Olchawa, hatgyermekes paraszt két társával fennhangon zsidóellenes vádakát olvastak fel a *Tajemnice Żydowskie*ből. Azt állították, engedély érkezett a zsidók megtámadására és kirablására, azonban nem szabad őket halálra verni. Ezután Olchawa fenyegetően meglóbálta botját, s elkiáltotta magát: „Hurrá, üsd a zsidót!”, és sok falulakót rohamra vezetett. Otthonokba és üzletekbe törtek be lakóhelyén, Iwkowa faluban és annak környékén. A támadók egy magán imaszobából elragadták a Tórát, megtaposták és vízbe dobták.³⁰

A helyi erőszakos incidensek agitátorai, szervezői és előmozdítói gyakran ismert és köztiszteletnek örvendő személyek voltak azok számára, akiket rábeszéltek a fosztogatáshoz való csatlakozásra. Sokan harminc és ötven év közötti családapák voltak, akik különböző alkalmaikra társaikkal együtt falujukból nagyobb városokba látogattak. Frysztakban például a negyvenöt éves Jan Miras, Huta Gogołowska község falusi előljárója (*wójt*) számított a legprominensebb azonosított lázadó vezérnek. Löw kocsmájában Miras biztosította ivócimboráit – sokan közülük Miras falubelije vagy valamelyik ahhoz közeli falu lakosa –, hogy „írásba kaptuk, hogy engedélyezett kirabolni a zsidókat”. Miras vezető szerepe közrejátszott abban, hogy a részeg kocsmái zavargás nagyobb kiterjedésű lázadássá alakult, amelyet csak akkor lehetett elfojtani, amikor a helyi csendőrség a tömegbe lőtt, tizenkét embert megölve és több tucatot megsebesítve.³¹ Egy másik helyszínen, Lutczában a harmincéves családapa, helyi

²⁸ TSDIAL, 146/4/3126/45.

²⁹ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 308:297.

³⁰ TSDIAL, 146/4/3126/40.; AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 309:358.

³¹ A kihallgatáskor tett vallomást lásd: *Kurjer Lwowski*, 1898. augusztus 18. 2.; *Głos Narodu*, 1898. augusztus 17.; *Dziennik Polski*, 1898. augusztus 17. 2. Mirast egy évnyi börtönre ítélték vezető szerepe miatt. A frysztaki incidens több belső vizsgálatot generált, és a parasztpártok vezetőinek kapóra

rendőr és sikeres parasztgazda Mateusz Urban részvételére hivatkoztak annak bizonyítékaul, hogy az ő városának parasztjai hivatalos jóváhagyással követték el erőszakot zsidók ellen.³²

Míg a fent említett lázadó vezérek közül néhányuk esetében zsidóellenes gyűlölet és politikai agitáció nyilvánvalóan szerepet játszott ösztönző tényezőként, másoknál ez nem tűnik központi jelentőségűnek. A Limanowa környékén elszórt zsidó enklávékat június végén megtámadó bandák törvény elé állított vezetői közül sokan már korábban is elkövettek testi sértést és más bűntetteket.³³ Ők feltehetően egyszerűen kihasználták a törvényesség és rend összeomlását, és az alkohol, erőszak és tolvajlás motiválta őket. A legsúlyosabb incidensek némelyikét a személyes bosszúvágy inspirálta. Dzierżaninyben például Abe Platner bezárni igyekezett házának ajtaját, amikor látta, hogy tömeg ront afelé. Miután betörték, Jan Dziedzic véresre verte Platnert egy bottal, ezt kiabálva: „Üsd a sárkányt, mert pénze van.” Honnan tudta? Nem sokkal korábban Platner vette meg a csődbe jutott Dziedzic házát, és a lázadás tökéletes ürügy volt számára, hogy elégtételt vegyen megaláztatásáért.³⁴

Az erőszak támogatóinak – az iskolázottnak, a rendőrnek, hivatalnoknak, bűnözőknek és személyes sérelmekért elégtételt venni akaróknak – egy másik központi jelentőségű tényező, a hivatalos engedélyről szóló szóbeszéd nélkül nem sikerült volna a szükséges kritikus tömeget mozgósítani ahhoz, hogy az elszórt incidensekből zsidóellenes támadások hulláma álljon össze. Akik megfogadták a lázadásra szítók felhívásait, és csatlakoztak a piachely városokból a falusi tavernákhoz vezető utakon mozgó tömeghez, csaknem valamennyien azzal mentgették cselekedeteiket, hogy utaltak a széles körben elterjedt szóbeszédre, hogy a legmagasabb hatóságok engedélyt adtak a zsidók elleni erőszakra.

Ez világos volt már az első incidensből. Március elején Wieliczkában, a híres galíciai sóbányák helyszínén szóbeszéd terjedt, hogy a zsidók támadást készítenek elő a helyi plébános, Andrzej Szponder ellen. Szponder a Stojalowski párt tagja volt, a bécsi birodalmi tanács képviselője, antiszemita szentbeszédeiről ismert karizmatikus szónok. A szóbeszéd szerint a zsidókat feldühítette, hogy Szponder osztogatta a *Tajemnice Żydowskie* példányait, s azt tervezték, meggyilkolják, ha Bécsből hazatér.³⁵ Ez csak egy volt a lázadás elején a lakosság között a zsidók katolikusok elleni bűntetteiről terjengő hírek közül; a többi szerint a zsidók megmérgezték a kutakat, halált okozott rohadt sülteket árusítottak, megöltek egy papot és így tovább. Tudni vélték, hogy ezen (nem létező) támadásokra válaszként a pápa felhívást bocsátott ki hívóinak nyájához, melyben a zsidók ütlegetésére szólított fel.

A magát legmakacsabban tartó szóbeszéd császári engedélyről vélt tudni. Kalwariában, úgy tűnt, kézzelfogható bizonyíték megerősítette, hogy Ferenc József császár felhatalmazást adott a zsidók elleni támadásokra. Az erőszak kitörése előtti napokon a helyi kereskedő Leo Kąkol hirdetményeket kapott a Baumann cégtől egy a ruhákból a tintafoltokat eltávolító új készítmény reklámozásával. Kąkol osztogatta a nyomtatványt. Ebben a félánalfabéta társadalomban a hirdetés a tintafolt eltávolításáról – mivel a 'tintafolt' = żyd lengyelül jelenti a „zsidó”-t is – sokak képzeletében gyorsan átalakult hivatalos dokumentummá, amely

jött, ismételten igyekeztek nyomást gyakorolni a bécsi kormányzatra, hogy járjon el a tizenkét ember haláláért felelősökkel szemben. TSDIAL, 146/4/3128:26.

³² AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 308:242.; *Kurjer Lwowski*, 1898. augusztus 23.

³³ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 309:358.

³⁴ *Głos Narodu*, 1898. augusztus 11. 2.; *Głos Narodu*, 1898. augusztus 13. 2.

³⁵ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 310:53-56.; TSDIAL, 146/4/3117/1-2.; *Kurjer Lwowski*, 1898. március 20. 1. Az akcióban résztvevők tárgyalásáról lásd *Głos Narodu*, 1898. július 21.

tulajdonosának felmentést ad minden jogi eljárás alól zsidók megtámadása és kirablása ügyében.³⁶ Kalvariai lázadók a nagy romantikus lengyel költő, Adam Mickiewicz tiszteletére rendezett ünnepséget hirdető vörös plakátokra is hivatkoztak. Ez az ünnepség parasztok tömegeit vonzotta a városba a lázadás napján. Tanúk elmondták, korábban soha nem hallottak Mickiewiczről, ezért a környező falvakban kiaggatott vörös plakátokat a jó császár felhívásának vélték, aki a zsidókon veendő bosszúra szólít fel.³⁷

A császári engedélyről szóló híresztelés még fantasztikusabb formát öltött a kalvariai lázadást követő hetekben. Az egyik, Jasło környékéről származó változat szerint a zsidók megvesztegették a bécsi udvari borbélyt, hogy vágja el Ferenc József torkát. Azonban amikor eljött a cselekvés ideje, a császári fodrász megtört és bevallotta a tervet. A császár feldühödött, s megparancsolta, hogy harminc napon keresztül üssék a zsidókat. A szentekhez hasonlatos Erzsébet császárné azonban végül meggyőzte, hogy gyakoroljon kegyelmet, így az ítéletet két hétre leszállította.³⁸ Egy másik történet szerint Rudolf főherceg, Ferenc József fia, aki 1889-ben öngyilkosságot követett el, Ázsiában (vagy Amerikában vagy Kanadában) él, s most felszólította lojális parasztjait, hogy keljenek fel a zsidók ellen három napig (vagy két hétig, vagy egy hónapig, vagy a piacnapokon), akik megakadályozták, hogy visszatérve elfoglalja az őt megillető helyet atyja mellett.³⁹

A Krakó és Jasło környéki városokban és falvakban a Keresztény Néppárt követői azt állították, Stojalowski, miután Bécsben találkozott Ferenc József császárral, császári engedélyt hozott magával. Nowy Sącz környékén, a Parasztpárti Szövetség erősségében a Potoczek testvérek egyikét vélték közvetítőnek. Mindkét esetben arról volt szó, hogy császári felhatalmazást hoztak Bécsből a legkisebb galíciai falvacskába (természetesen azt is tudni vélték, hogy a zsidók megpróbálták pénzügyi forrásaikat felhasználni annak érdekében, hogy a helyi hatóságokat visszatartsák a cselekvéstől).

Az efféle hivatalos engedély létezése ebben a régióban, ezekben az időkben hihetőnek tűnt. Sokan elhitték – vagy úgy döntöttek, elhiszik – ezeket a furcsa híreszteléseket még akkor is, ha csendőrökkel, polgármesterekkel, katonai erőkkkel, papokkal és a helyi hatóságok más képviselőivel találták is szembe magukat. Ezzel egy időben a vidéki sajtó híreket terjesztett a tiszaezlári rituális gyilkossági perről, a franciaországi Dreyfus-ügyről, a Keresztényszocialista Párt bécsi választási győzelméről – ezzel tanúságot téve arról a „tény”-ről, hogy a zsidó problémával Galícia határain túl is küzdenek. A lázadásokat megelőző hónapokban s az alatt is az új politikai pártok folyamatos kampánya tízezrek részvételével gyűlések százait tartva elhozta Galíciai városaiba és falvaiba a nemzetközi katolikus antiszemita üzenetet. A politikusok a vidéki élettel legközelebbi kapcsolatban álló parasztság képviselőit törekedtek, a zsidókat nevezték meg minden nyomorúság okaként, és a család ellenséggel szembeni „önvédelem” programját népszerűsítették. A katolikus sajtó és a vasárnapi szentbeszéddek összekapcsolták a zsidók vélt örök gonoszságát és a jelen gazdasági és társadalmi

³⁶ Tim Buchen hívta fel a figyelmem a *żyd* szó kettős jelentésére.

³⁷ TSDIAL, 146/4/3117/40-45.; AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 307:3.

³⁸ Újságtudósítások és bírósági feljegyzések a szóbeszéd forrásaként a Jaslotól néhány kilométerre délre fekvő kis falut, Pielgrzymkát jelölték meg (Nowy Żmigód mellett nyugatra). *Kurjer Lwowski*, 1898. június 19. 1.; *Dziennik Polski*, 1898. június 21. 2.; *Dziennik Polski*, 1898. augusztus 23.; AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 308:242.

³⁹ *Słowo Polskie*, 1898. június 18.(Poranny) 1.; *Słowo Polskie*, 1898. június 28. 2.; TSDIAL, 146/4/3124/67.; *Zwiqzek Chłopski*, 1898. július 6. 156. Ezeket a híreszteléseket más fantáziaszüleményekkel együtt idézte Ignaz Daszyński és más politikusok is, a lázadásokért a galíciai elitek elégtelen közigazgatását téve felelőssé. *Zwiqzek Chłopski*, 1898. december 1. 269–271.

kríziseit, miközben Brafman, Rohling, Jeż és mások „objektív”, tudományos munkáit idézték. Ha újságok beszámoltak a híresztelésekről, a mozgalmakban résztvevők azokra hivatkoztak mint további „bizonyítékra”, hogy a szöbeszédnek valóban igazak.

A gyér csendőrségi és katonai jelenlét szintén a hivatalos jóváhagyás további bizonyítékanak tűnt (galíciai tisztviselők már régóta panaszkodtak, hogy a katonai és rendőri egységek létszáma nem elegendő ahhoz, hogy kezeljék a közrendre leselkedő komoly fenyegetéseket, és nagyobb rendőri erők támogatásához szükséges nagyobb költségvetést sürgettek – mindhiába). Mivel a börtönök tele voltak, a legtöbb letartóztatottat hamar elengedték, és ez is bizonyítéknak látszott arra, hogy a zsidók kirablását és megtámadását hivatalos körök támogatják.

Nyugat-Galícia falusi lakossága hallotta a császári engedélyről és a másutt történt eseményekről keringő híreket. Sokukat épp egy gazdakörbe vagy helyi politikai gyűlésre menet vagy onnan jövet érték el a hírek a készülődő lázadásról. Egyedülálló férfiak és nők, ahogy házaspárok is gyermekeikkel látták a botokkal felszerelkezett tömegeket zsidókról kiabálni, gyakran prominens helyi figurák, idősebbek vagy bűnözők vezetésével, s úgy döntöttek, követik őket, hogy lássák, mi is folyik. Limanowában például a készülődő zsidóellenes erőszakról szóló történeteket állítólag „egyenruhás szocialisták” terjesztették, ami nagy paraszttömegeket vonzott, akik korábban soha nem láttak szocialistát. Azután ők maguk alkották az agresszív tömeget, és részt vettek az erőszakban, amit eredetileg szemlélni jöttek.⁴⁰

Császári engedélyről szóló híresztelések korábban sem voltak ismeretlenek. 1881–1882-ben az Orosz Birodalomban hasonló hírek keltek szárnyra, ahogy 1846-ban Galiciában is a nemesi földbirtokosokat lemészároló paraszttömeg idején. Az 1846-os felkelés érintette terület nagyjából egybeesett azzal a területtel, ahol 1898-ban a legerőszakosabb eseményekre került sor. Ferenc József trónra lépésének szószékéről, városi tanácsstermekből, valamint újságok hasábjain népszerűsített ötvenedik évfordulója, melyet a mindenhol árusított jubileumi ajándéktárgyak véget nem érő sorozata is jelzett, ismét életre keltette a jó császár mítoszát, aki évtizedekkel korábban felszabadította a parasztokat.⁴¹

Néhányan nagy kockázatot vállalva védelmükbe vették a zsidókat és vagyonukat. Barciceben, a Stary Sącz közelében délre fekvő kis közösségben egy több mint száz emberből álló, fosztogatásra készülő banda gyűlt össze június 24-én éjfél előtt, hogy betörjenek David Weinberger kocsmájába. A kocsmát azonban az erdész Leopold Jenschke, a frissen falubíróvá (wójt) választott Michał Garwol és apja, Franciszek Garwol, a korábbi falubíró vezetésével felfegyverzett férfiak csoportja védte. A provokatív vádaskodás ellenére, miszerint ők „zsidó” erdészek és „zsidó” falubírók, így a katolikus népek ellenségei, a védők egészen hajnalig őrizték az ivót.⁴²

Az erőszak ellenzői közül azonban nem mindenki volt az antiszemitizmus ellenfele. A lázadások után Nowy Sącz városi tanácsa pénzügyi támogatást nyújtott a Parasztpárti Szövetség újságja, a *Zwiazek Chlopski* („Paraszt Egyesülés”) számára ahhoz, hogy igyekezzen meggyőzni a parasztokat arról, hogy az erőszakot el kell utasítani.⁴³ E sajtótermék szerkesztőit

⁴⁰ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 309:518.

⁴¹ Lásd erről részletesen: Unowsky, Daniel L.: *The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. West Lafayette, In., 2005.

⁴² A védelmezők kilétét csak azokból a dicsérő és ajánlólevelekből ismerjük, amelyeket zsidó lakosok és közösségek küldtek a galíciai hatóságokhoz, hogy erényes emberek példájára felhívják a figyelmet, akik tetteinek nem szabadna elismerés nélkül maradniuk. TSDIAL, 146/4/3127/33.

⁴³ Archiwum Panstwowe, Oddział Nowy Sącz, Protocol Posiedzeń: Rada i wydz powiat w Nowym Sącz: 1898, Wrp-ns 86, 1898. július 6.

aligha lehetett volna zsidóbarátsággal vádolni. Mindemellett a lázadások előtt, alatt és után kitartóan hirdették, hogy annak leghatékonyabb módja, hogy a zsidókat kiszorítsák a gazdaságból és a vidékről, csak szisztematikus, fegyvelmezett akció lehet: szövetkezeti mozgalom, önszegélyezés és a választások alkalmával az e cél iránt elkötelezett politikai pártokra való szavazás.⁴⁴

Néhány városban polgárőrök, köztük gyakran zsidók is járőröztek az utcákon. Június 12-én Jasloban például rendőrök, csendőrök, önkéntes tűzoltók és egy sietősen szervezett polgárőrség zárta le a várost Ulaszowice külvárostól elválasztó Jasiolka folyó hídját. A folyó túlpartján hatalmas tömeg fosztogatott, felgyújtott egy szeszfőzdét, és kifosztott egy kis üzletet.⁴⁵ Jasło lakosai nem indítottak mentőakciót, hogy megkíméljék a szeszfőzde zsidó tulajdonosát a megvertetéstől. Sokkal valószínűbb, hogy mint városlakók egyszerűen meg akarták óvni otthonaikat a barbár paraszttömegtől. Hiszen végül is az ilyen csőcselék ugyanúgy könnyen felégetheti az egész várost, mint hogy gondosan csak a zsidó lakosokat sújtja.⁴⁶

Sok falubíró, lelkész és a helyi közösségek más prominensei igyekeztek lecsendesíteni a tömeget. Azonban rendszerint nem nyilvánították erkölcstelennek a zsidók elleni erőszakot. Arról próbálták meggyőzni a potenciális lázadókat, hogy az efféle támadást nem engedélyezték a hatóságok, s hogy az veszélyes összeütközéshez fog vezetni a hadsereggel és a rendőrséggel. Június közepén például Jan Madejczyk részt vett Wróblowa helységben a falubírói tisztséget betöltő apja által összehívott előjárósági ülésen. A legtöbb jelenlevő hitelt adott a szóbeszédnek, s mivel a környező falvak mindegyikében már kirabolták a zsidókat, ők is hasonló akartak elkövetni kis településük egyetlen zsidó lakosával szemben. Jan Madejczyk közbeszólt: „Már tizennyolc éves voltam, és megértettem, hogy ez a feltételezett császári »felhatalmazás« csakis csalás lehet, s egy olyan országban, mint Ausztria, ahol fenntartják a rendet, nem lehetséges ilyen engedély kibocsátása.” Meggyőzte az előjáróságot, hogy várjanak addig, míg írásos megerősítést nem szereznek erről az „engedély”-ről.⁴⁷

A zsidókat ott támadták meg, ahol azok rendszerint kapcsolatba kerültek keresztényekkel: piactereken, kocsmákban, falusi ivókban és üzletekben. Mit tettek a zsidók, amikor szembetalálták magukat az erőszakkal? Ahogy március közepén Wieliczka-ban az első támadásokra sor került, a vidék zsidó közösségei kapcsolatba léptek a bécsi *Österreichisch-Israelitische Union*nal, amely azonnal igyekezett lobbizni az igazságügyminisztériumnál és a kultuszminisztériumnál annak érdekében, hogy tiltsák be a *Tajemnice Żydowskie*t, mivel abban látták a növekvő zsidóellenes érzelmek kiváltó okát. Nyomást gyakoroltak a helyi és regionális hatóságokra, hogy védjék meg a zsidó lakosságot. A Sandz dinasztia Nowy Sączban követelte, hogy a kerületi kapitány vizsgálja ki az erőszakos incidenseket.⁴⁸ Zsidó vezetők levélben és személyesen kérték védőszemélyzet kirendelését. Néhányan az erőszak helyszíneiről táviratoztak azonnali katonai védelmet kérve, mely védelem minden esetben már túl későn

⁴⁴ A *Zwiqzek Chłopski* elítélte Stojalowskit és pártját, mondván, hamis híreket terjesztenek és bátorítják az erőszakot, még ha a Parasztpárti Szövetség ezen orgánuma a zsidókat hibáztatta is, és szisztematikus fellépést sürgetett ellenük. *Zwiqzek Chłopski*, 1898. július 1.

⁴⁵ *Slowo Polskie*, 1898. június 18. (reggeli kiadás)

⁴⁶ Az uraszowicei eseményekről újságtudósításokat lásd: *Kurjer Lwowski*, 1898. június 14.; *Czas*, 1898. június 16.; *Die Welt*, 1898. június 17.; *Drohobyczer Zeitung*, 1898. július. A résztvevők peréről lásd: *Głos Narodu*, 1898. szeptember 25. Sok résztvevőt „cigány”-ként írtak le, aki korábban már hosszú időt töltött börtönben erőszakos bűncselekményekért. Példaként arra, hogy égő zsidó tulajdon nyomán elszabadult tűzvészben a környező otthonok és egy templom is megrongálódott, lásd: *Slowo Polskie*, 1899. január 3.

⁴⁷ Madejczyk, Jan: *Wspomnienia*. Warsaw, 1965. 53.

⁴⁸ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 307:35.

érkezett. Zsidó politikusok Emil Byk, galíciai birodalmi tanácsi képviselő, a leMBERGI zsidó hitközség vezetője és a tartományi főváros vezető liberális zsidó egyesületének, a *Schomer Israel*nek az elnöke vezetésével a tartományi és állami hatóságokhoz fordultak, és adakozásra szólították fel a Monarchia határain belül és kívül élő zsidóságot a vagyonukat veszített galíciai zsidók kárpótlása céljából.⁴⁹ A *Wiener Kaufmännischer Verein* – a Sary Sączban elkövetett támadások nyomán krakkói és tarnóvi zsidó üzletemberek által aláírt levél sürgetésére – a bécsi belügyminisztériumhoz fordult a rend helyreállítása érdekében. A *Zentralverband der Industriellen Österreichs* „a Bécsben képviselettel rendelkező legtekintélyesebb cégek egész sorának sürgős kérésére” panasszal fordult a bécsi kormányhoz, miszerint „üzletembereket barbár módokon bántalmaztak [...] az élet- és vagyonbiztonság, amelyet minden állam biztosít, a legnagyobb mértékben veszélyeztetve lenni látszik”.⁵⁰

Az egyes zsidók különböző módon reagáltak. Sokan, akiket előzetesen figyelmeztettek, a sebezhető zsidó enklávéból nagyobb városokba menekültek; sokakat közülük a biztosnak hitt menedékhely felé tartó úton támadtak meg és raboltak ki.⁵¹ Mások lezárták a boltok vagy kocsmák és saját otthonuk közötti ajtókat. Más zsidó kocsmárosok eleget tettek az italkéréseknek, s amint alkalom adódott, az ablakon át kiugrottak, hogy rendőrt vagy csendőrt találjanak. A feleségek és gyermekek a mezőkre futottak, vagy elrejtőztek a szomszéd házak padlásain.⁵² Néhányan szembenéztek támadóikkal, megszegyenítve a rablók soraiban található ismerőseiket. Ismét mások agresszívan viselkedtek.

A mészárosok voltak azok, akik fizikai önvédelemmel válaszoltak. Március 13-án az isztentisztelet után nagy tömeg támadt zsidókra és zsidók házára Wieliczka-ban és a közel fekvő Klasno községben. A mészáros Mendel Kraus elbánt a követ dobáló tömeggel. Kिरontott üzletéből késsel a kezében, és torkon ragadta az egyik vezetőt. Őt és a pék Hirsch Königsbergert, aki viszonzva a támadást visszahajította a köveket a tömegre, később támadóikkal együtt letartóztatták és bíróság elé állították. Amikor megkérdezték, miért ragadott kést, Kraus ezt felelte: „Hagynom kellett volna, hogy megkövezzenek?” A támadók védőügyvédje enyhe elbírálást kért arra hivatkozva, hogy ügyfelei csak ártalmatlan szekálást követtek el, semmi veszélyeset, egészen addig, míg a felfegyverzett gonosz zsidó rájuk nem rontott. Azt állította, hogy ez a provokáció ingerelte fel a tömeget, amely csak ezután kezdett zsidó vagyont felforgatni. Láthatólag meggyőző volt ez a bíróság számára: Kraus két hónapnyi nehéz közmunkára ítélték nyilvános erőszakért.⁵³ Zsidó mészárosok Nowy Sączban és Bursztynban, a kelet-galíciai városban is erőszakkal válaszoltak a támadásokra, és szintén bírósági eljárás vádlottjaivá váltak, mely eljárás önvédelmi gesztusaikat azonosította támadóik erőszakos cselekedeteivel.⁵⁴

A „zsidó provokáció” legszélesebb körben ismertetett példája talán a huszonhét éves, kilencgyermekes családapa, Jakób Hagel, a Jasłohoz közeli kis piacváros, Strzyżów zsidó temető gondnokának az ügye volt. Június közepe táján ezen a vidéken történtek a legsúlyosabb zsidóellenes támadások. Június 17-én, miután az előző napon a közeli Frysztakban egy piac-

⁴⁹ Ez az akció nem részesült egyöntetű támogatásban. Byk ragaszkodott ahhoz, hogy minden zsidónak, aki ebből az alapból részesül, meg kell ígérnie, hogy nem indít kártérítési pert az elkövetők ellen.

⁵⁰ TSDIAL, 146/4/3124/145.; TSDIAL, 146/4/3124/148.

⁵¹ AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 308:148. Ebben az incidensben a Kolaczycében Úrnapján kitört erőszak után elmenekült, Jasłoba tartó zsidókat rabolták ki. Jan Madejczyk is leírt egy általa látott hasonló eseményt ugyanezen a vidéken.

⁵² Például lásd AGAD, C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości, k. 309: 452.

⁵³ *Głos Narodu*, 1898. július 21.; *Głos Narodu*, 1899. július 22.; *Czas*, 1898. július 22.

⁵⁴ TSDIAL, 146/4/3125/86.

napi zsidóellenes lázadás során a csendőrök tizenkét embert lelőttek, fél lovasszázadot vezényeltek Strzyżówba. Egy városi hivatalnok vezette a tiszteket és lovaikat a zsinagóga előtt elhelyezkedő régi zsidó temetőbe. A használaton kívüli temető gazos volt; a helyi hivatalnok úgy látta, ideális hely arra, hogy a lovak ott legeljenek. A méregbe jött Hagel viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a hivatalnok „vezesse a lovakat a ti saját templomotokhoz és a ti saját temetőtökbé – az jobb lesz ott”.⁵⁵ Letartóztatták az istentisztelet házának megsértéséért és a parasztok izgatásáért, akik közel álltak az erőszakhoz. Hagel ellen eljárás indult, bűnösnek találták és egy év börtönre ítélték (amit később a bécsi feljebbviteli bíróság két hónapra leszállított), jóval több időre, mint a rablásért és erőszakért elítéltek többségét. A *Głos Narodu* örvendezett, hogy a „tipikus zsidó provokátor” megkapta, ami neki járt.⁵⁶

Milyen szerepet játszottak az állam különböző „karjai” a lázadások idején? A galíciai hatóságok és a bécsi minisztériumok túlságosan lassan ismerték fel, milyen nagy veszély fenyegeti a közrendet. Antiszemita helyi tisztviselők akár figyelmen kívül hagyták a zsidók aggodalmait. A wadowicei kerületi kapitány például nem cselekedett, amikor május 20-án egy zsidó küldöttség azzal az információval kereste fel, hogy az hírlik, május 25-26-án Kalwariában zsidóellenes erőszak készül. „Tudva, milyen ijedős természetűek a zsidók, s hogy hajlamosak tündérmesekre – jelentette a kapitány a galíciai kormányzónak –, [...] nem hittem nekik.”⁵⁷ Nem minden hivatalnok reagált így. Voltak, például Sanokban és Tłustében, akik a zsidókat önvédelmi egységekbe szervezték.⁵⁸ Bármit is gondoltak azonban egyes tisztviselők a zsidókról, a csendőrök, a katonai egységek és más rendelkezésre álló erők kis száma Galícia vidéki területein eleve korlátozta bármiféle lehetséges válasz hatékonyságát.

Ahogy a lázadások nem szűntek, a válság érzete, mely a helyi bürokrácia és a leMBERGI tartományi adminisztráció közötti kommunikációból világosan érzékelhető, energikus kormányzati lépéseket eredményezett. A nem sokkal korábban kinevezett galíciai helytartó, Leon Piniński felkereste Fryszakot a vérontás után. A csendőrök számának azonnali növelését rendelte el, illetve a katonai vezetést felkérte további hét gyalogszázadnak a térségbe vezénylésére. Hamarosan csendőrök és katonák járőröztek minden városi téren, vasútállomáson és középületben.⁵⁹ A Gorlice melletti olaj- és petróleumtársaságok nyomására ott is megerősítették a rendőr- és katonai egységeket. Piniński felszólított minden falubíró, kerületi kapitányt és polgármestert, hogy polgárőrségeket alakítsanak. Sürgette a helyi előkelőségeket, hogy győzzék meg a lakosságot arról, hogy a császári engedélyről szóló híresztelések pusztán veszélyes fantazmagóriák, s a zsidók elleni erőszak törvénysértés, az elkövetőkkel szemben pedig szigorúan fognak eljárni.⁶⁰ Ezek az akciók kijárási tilalmakkal és éjszakai járőrözésekkel karöltve letörték a Jasło körüli erőszakot.

⁵⁵ *Nowa Reforma*, 1898. július 7. 3.; *Głos Narodu*, 1898. július 6. 3., *Głos Narodu*, július 7. 3.

⁵⁶ Az antiszemita sajtó kárörömmel számolt be a tárgyalás kimeneteléről, Hagelről megállapítva, hogy „fanatikus zsidó galíciai típusának szokásos kinézete” jellemzi, pajeszával, fekete szakállával és sápadt arcával. *Głos Rzeszowski*, 1898. július 10. 3.; *Głos Narodu*, 1898. július 7. 3. Az ügyész kijelentette, Hagelt el kell ítélni, hogy bizonyítsák, nem kizárólag lengyelek voltak felelősek az erőszakos cselekményekért. Szerinte Hagel, mint a zsidók általában, provokatívan viselkedett, ezért ő maga okolható az erőszakért. *Neue Freie Presse*, 1898. július 6. (esti kiadás) 2.

⁵⁷ TSDIAL, 146/4/3117/40.

⁵⁸ Május végén Tłustében a csendőr parancsnok polgárőrséget szervezett, hogy fosztogató vasútépítő munkásoktól megvédjék a várost. *Dr. Bloch's Österreichische Wochenschrift*, 1898. június 10. 439. Sanok alpolgármestere közel negyven zsidót városi őrségbe szervezett, hogy megvédjék a várost a lázadóktól. *Dr. Bloch's Österreichische Wochenschrift*, 1898. július 1. 494.

⁵⁹ TSDIAL, 146/43122/28.

⁶⁰ *Kurjer Lwowski*, 1898. június 19. 5.

Az erőszak terjedését azonban ezek az eszközök nem voltak képesek megállítani. Június 24-én és 25-én Nowy Sączban és Stary Sączban ezrek vettek részt a heves városi erőszakos cselekedetekben. A Limanowa és Nowy Sącz környéki régióban százak söpörtek végig a vidéken, megtámadva és kirabolva elszigetelt közösségekben élő zsidókat, és legalább egyszer rátámadtak katonákra. A törvény és rend teljes felbomlását látva Piniński azt indítványozta, hogy a bécsi kormány harminchárom körzetben rendeljen el rendkívüli állapotot Galíciában, Nowy Sączon és Limanowában speciális bíróságokat állítsanak fel. A gyülekezési jogot korlátozták. A szocialista és antiszemita publikációkat cenzúrázták vagy egyszerűen betiltották. A hadsereg több ezer katonát átvezényelt.⁶¹

Július elején került sor a lázadásokban részt vettek elleni első tárgyalásokra. A bírói eljárásokat azonban gyorsan felfüggesztették. Megbízható bírókat helyeztek át Krakkóból, hogy átvetgék a helyi bíróságokat, melyek képtelenek voltak a gyors igazságszolgáltatásra. A következő öt hónapban a galíciai és a bécsi sajtó részletesen beszámolt a perekről. Néhány per alig szólt többről, mint hogy két-három részeg visszautasította, hogy fizessen a vodkáért, és összetört néhány poharat a falusi ivóban; más perek nagy kiterjedésű városi mozgalmakban részt vett tucatnyi embert érintettek. Ezreket ítélték el, de az ítéletek gyakran enyhék voltak. A védőügyvédek enyhítő körülményekre tett megjegyzései láthatólag sok bírót meggyőztek: ügyfeleik részek voltak, és semmire sem emlékeznek; írástudatlanok, és félrevezette őket a császári engedélyről szóló hamis hír, amit még iskolázott és prominens emberek is elhittek; csak válaszoltak a zsidók provokatív viselkedésére, s a zsidó kizsákmányolás elleni igazolható gyűlölet készítette őket cselekvésre.⁶² A zsidó provokáció és kizsákmányolás témáját visszhangozták a helyi tisztviselők által a galíciai adminisztrációhoz intézett jelentések, illetve a galíciai helytartó és a bécsi minisztériumok közötti levélváltások is, melyek vizsgálni törekedtek az erőszak „igazi” okait és feltárni az események mögött hónapokig feltételezett összeesküvést vagy titkos agitátorhálózatot.⁶³

A terepen tehát a bizonyítékok kaotikus helyzetre utalnak, melyben a résztvevőket különböző motivációk vezették: politika, személyes bosszú, rablási vágy és kíváncsiság. Az engedélyről szóló hírek összekötötték a lázadókat, és elválasztották őket akcióik zsidó tárgyaitól. A galíciai hatóságok eleinte jobbra csak gyengeséget és aktivitáshiányt mutattak, amit legalább részben antiszemitizmus inspirált, és szimpátia azok iránt, akik zsidókat és azok tulajdonát támadták. Ahogy az erőszak terjedt, a galíciai adminisztráció, a bécsi kormányzat, a hadsereg és a bíróságok erőteljesen cselekedtek, hogy helyreállítsák a törvény uralmát. Azonban azok számára, akik a börtönbe menetelő vádlottakat figyelték, akik megtöltötték a bírósági termeket, és akik a tartományi sajtót olvasták, a tárgyalások csak megerősítették, hogy tulajdonképpen a provokatív és arrogáns zsidók maguk voltak az ellenük irányuló erőszak végső okai.

Küzdelem a narratíva feletti ellenőrzésért

Az erőszak kezdetével egyidejűleg megindult a küzdelem azért, hogy ezeket az eseményeket koherens narratívába rendezzék. Ez előre látható volt, hiszen valamennyi nyugat-galíciai és azon kívüli résztvevő tényező megpróbálta a lázadásokat korábbi politikai keretekbe

⁶¹ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (a továbbiakban: AVA), Ministerium des Innern, Präs. Sign. 22, Galizien, 1898, ct. 867 (Präs. Nr. 5590)

⁶² Lásd többek között: *Głos Narodu*, 1898. augusztus 3.; *Slowo Polskie*, 1899. január 3. 4.

⁶³ Erőteljes példa erre Piniński kormányzó jelentése a belügyminisztériumnak július 28-án, melyet Ferenc József császár elé terjesztettek. AVA Ministerium des Innern, Präs. Sign. 22, Galizien, 1898, ct. 867 (Präs. Nr. 6345.); lásd még: TSDIAL, 146/4/3117/40.

beilleszteni. Ezek a közéleti személyiségek igazolni törekedtek egyes politikai akciókat és támogatást szerezni politikai szövetségeseik számára.

Stanisław Tarnowski, egy a krakkói konzervatívok legprominensebbjei közül, esszéssorozatot írt és publikált *Przegląd Polski* („Lengyel Revue”) nevű folyóiratában és a krakkói *Czas* („Idő”) című politikai napilapban július közepén. Tarnowski és a földbirtokos elit számára a lázadások oka világos volt: a választójog kiterjesztése, valamint a felelőtlen és álnok bal- és jobboldali populizmus, amely a konzervatív dominanciát fenyegette. Demagógok agitáltak szüntelenül a tudatlan vidéki emberek között, meggyőzve őket arról, hogy a gazdagok az elenségek, illetve a *szlachta* (a nemesség) és a zsidók felelősek minden szenvedésükért. Tarnowski támogatta a rendkívüli állapotot és a választói aktivitás feletti erősödő ellenőrzést. Tarnowski szerint a változatlan elvek mentén követett, még szilárdabb politika hiányában veszélybe kerül az a nagy fejlődés, amelyet minden galíciai számára biztosított a lengyel nemesi vezetőréteg a császárral szövetségben az 1860-as évektől kezdve.⁶⁴

Július folyamán a galíciai sajtóban és novemberben a bécsi parlamentben a szociáldemokrata vezető Ignacy Daszyński ezzel szemben bírálta a lengyel konzervatívok képmutatását. Felrótta nekik, hogy támogatták a katolikus antiszemita újságokat, mint például a *Prawdą*, hogy kudarcot vallott vezető szerepük számára tömegtámogatást szerezzenek. A konzervatívok nem azért hirdettek rendkívüli állapotot, hogy fellépjenek az antiszemita mozgalom ellen, amit korábban bátorítottak, hanem hogy támadást intézzenek a szociáldemokrata szervezetek terjedése ellen Galíciában.⁶⁵

Városi háttérű demokratikus-liberális politikusok és újságírók részben egyetértettek Daszyńskivel. Ezen aktivisták számára a lázadások a konzervatív *szlachta* kudarcát demonstrálták, hogy képtelenek a valódi problémák felé fordulni, ami azután szerintük elvezetett a zsidók állítólagos alacsony szintű erkölcsiségéhez, visszaéléseikhez, a vidéki alkoholizmus általuk történt bátorításához éppúgy, mint az elmaradott helyi katolikus lakosság körében a magát makacsul tartó magas fokú írástudatlansághoz. A demokratikus-liberális ellen-szer az ipar és oktatás erőteljes támogatása volt a stagnálás és tudatlanság elleni küzdelem jegyében. A szükségállapotra és az alkotmányos szabadság elleni intézkedésekre már régen vágytak a konzervatívok – állították a lengyel demokraták. A szocialisták ellen hozott intézkedések – akiknek semmi közük sem volt a lázadásokat megelőző antiszemita agitációhoz – bizonyították, hogy a konzervatívok ezt az incidenst arra használták fel, hogy valaha domináns pozíciójukat a galíciai politikában és társadalomban újra megerősítsék.⁶⁶

Az új parasztpártok szintén beillesztették az erőszakot meglévő politikai programjaikba és versengésükbe. Néppárti vezetők közvetlen kapcsolatba hozták Stojalowskit az erőszak szervezésével. Azzal vádolták, hogy a vidék társadalmi és gazdasági feszültségeit kihasználva lázította fel választási célok érdekében a parasztságot. Ezen interpretáció szerint, amikor Stojalowski látta, hogy jelöltje veszíteni fog a júniusi választásokon, utolsó lehetséges eszközként erőszakos mozgalmakat kirobbantva igyekezett távol tartani a választókat a szavazástól. A Néppárt tehát elutasította Stojalowskinak egy komplex társadalmi problémára adott leegyszerűsítő megoldását (az erőszakot). Ehelyett a fegyelem, az önsegélyezés, anti-

⁶⁴ *Czas*, 1898. július 7.; *Czas*, 1898. július 22.

⁶⁵ A liberális *Slowo Polskie*, amelyet ezért támadtak a konzervatívok, Daszyńskit és Stojalowskit arra invitálta, írjanak a lázadásokról. *Slowo Polskie*, 1898. július 13.

⁶⁶ Demokratikus vezetők augusztus 14-én Lembergben találkozót szerveztek hasonló gondolkodású politikusok és újságírók részvételével, hogy Bécsbe menendő küldöttséget válasszanak, s hivatalosan tiltakozzanak a még mindig érvényben lévő rendkívüli állapot ellen. *Nowa Reforma*, 1898. augusztus 17.; *Kurjer Lwowski*, 1898. augusztus 15. 1.

alkoholista kampányok erősítésére szólítottak fel, kormánysegély növelésére a vidéki hitelezés kiterjesztése érdekében, valamint a gazdakörök számának szaporítására. Csak egy efféle kiegyensúlyozott és fegyvelmezett kampány járhat eredménnyel azon célok elérésében, melyekben a Stojałowski-párttal osztoztak: a zsidók vidéki szorításának gyengítésében és egészséges parasztság előmozdításában.⁶⁷

1898. november 24-én a bécsi parlamentben a Parasztpárti Szövetséghez tartozó Jan Potoczek kijelentette, hogy a zsidók „azt aratták, amit vetettek”, amikor zsidó vezette kocsmákban vásárolt vodkától lerészegedett parasztok zsidó tulajdont rongáltak. Potoczek azonban elítélte az erőszakot. Végül is, jegyezte meg, jó keresztényeknek szeretniük kell szomszédait. Erőszak helyett arra szólított fel, hogy a vidéki lakosság többé ne vásároljon zsidóktól élelmiszert és alkoholt. A zsidó vidéki hatalom problémájára adott hosszú távú megoldási programja magában foglalta az iskolarendszer újjászervezését, hogy elkülönítsék a keresztény és a zsidó gyerekeket, kormányzati alkohol monopólium bevezetését és a gazdaköröknek adandó többlettámogatást.⁶⁸

Stojałowski, Keresztény Néppártja és újságjai védekeztek a zsidóellenes erőszak szervezésének vádjá ellen. Az erőszakért és a galíciai vidék összes bajáért a zsidók arroganciáját és provokációját, a zsidó uzsorát és a zsidó kocsmákat tették felelőssé. Az, hogy fegyvertelen parasztok ellen a csendőrség halálos erőszakhoz folyamodott, Stojałowski szerint leleplezte, hogy a galíciai adminisztráció legmagasabb szintjein is befolyást gyakorolnak a zsidók. Stojałowski megismételte felhívását a zsidó emancipáció visszavételére, a zsidó tulajdonjogok korlátozására, zsidó üzletek bojkottjára, a gazdakörök számára adandó támogatásokra, s hogy a kormányzat nyújtson szubvenciót vidéki hitelintézményeknek, keresztény boltosoknak és keresztény iparnak.⁶⁹ Vezércikkek és az újságjaikhoz parasztok által intézett olvasói levelek megerősítették, hogy a zsidók nemcsak kiprovokálták az erőszakot, de profitáltak is abból. A zsidók által uralt világsajtó a lengyel parasztokat brutálisnak és állatiasnak állította be. Az ártatlan és hívő parasztok ismét zsidó összeesküvés áldozataivá váltak.

Közismert zsidó személyiségek és intézmények szintén konzekvensen a létező politikai keretek között értelmezték a lázadásokat. A bécsi parlamentben Emil Byk dicsérte Piniński erőfeszítéseit, tagadta, hogy a konzervatívok és az antiszemita szövetséget kötöttek volna, s Stojałowsky pártját hibáztatta az erőszakért.⁷⁰ A bécsi lakos Joseph Bloch rabbi, aki egy galíciai választókerületet képviselt a parlamentben, fontos zsidó hetilapot adott ki *Dr. Bloch's Österreichische Wochenschrift* címmel, továbbá 1886-ban megalapította az *Österreichisch-Israelitische Union*ot, Byk hangos kritikusa volt. Bloch megvetette, ahogy szerinte Byk a zsidók számára passzív védelmet igyekszik biztosítani és alázatosan a hatóságok kegyeibe férközni. Bloch azzal vádolta a konzervatívokat, akiket viszont Byk védett, hogy a választójog kiterjesztésének időszakában a tömegektől való elszigeteltségüket azzal igyekeznek legyőzni, hogy megállapodnak Stojałowskival, és a szociáldemokrácia ellenében politikai fegyverként irányításuk alá kívánják vonni az antiszemitizmust.⁷¹ A cionista szervezetek Blochnál is továbbmentek. A bécsi egyetemi zsidó cionista társaság, a *Bar Kochba* ledoron-

⁶⁷ Lásd például Jan Stapiński november 24-i beszédét a birodalmi tanácsban. *Przyjacieł Ludu*, 1898. december 1. Stapiński szintén bagatelizálni igyekezett a lázadások jelentőségét, és a szituációért a kormányzat és a csendőrség eltúlzott reakcióját hibáztatta.

⁶⁸ *Neue Freie Presse*, 1898. november 25. 2.

⁶⁹ *Zwiqzek Chłopski*, 1898. július 1. 146.

⁷⁰ *Neue Freie Presse*, 1898. november 25. 2.

⁷¹ *Dr. Bloch's Österreichische Wochenschrift*, 1898. június 24. 486.; *Dr. Bloch's Österreichische Wochenschrift*, 1898. július 15. 528.

golta Byket és jótékonyági akcióját, amelynek keretében olyanok kaphattak segílyt, akik megígérték, nem indítanak kárpótlási pert támadóikkal szemben. A cionisták a lázadásokat annak legfrissebb bizonyítékaként tárgyalták, hogy a zsidókat soha nem fogják befogadni Európában. Minden zsidót a cionizmus elfogadására, a héber nyelv elsajátítására és az életük máshol folytatására való felkészülésre szólítottak fel.⁷²

Miközben a lázadások még folytak, sőt intenzitásuk még növekedett is, a lembergi liberális napilap, a *Slowo Polskie* („Lengyel Szó”) egy riportert küldött Jaslo és Nowy Sącz környékére, hogy derítse ki, mi is történik a helyszínen. Az így született cikkek olyanok, mint egy 18. századi nyugat-európai utazó útinaplójának bejegyzései az elmaradott Keleten.⁷³ A levelező meglepődött, milyen „intelligensek” a parasztok, s milyen sokat tudnak a tartományról, a Habsburg Birodalomról és a világról. Az emberek, akikkel Jasloban és környékén beszélt, Stojalowskit prófétának tekintették, és visszautasították a szekulárisabb Néppártot. A legnagyobb hatással a riporterre a frysztaki templom felkeresése volt néhány nappal azután, hogy a csendőrök ott tizenkét embert megöltek. A templom, mint írta, tele volt a környékről való parasztokkal. Imakönyvet fogtak kezükben, s úgy tűnt, abból olvasnak és énekelnek. Tiszteletreméltók, csendesek és fegyelmezettek voltak. Az istentisztelet után azonban a hívők tömege egyenesen a kocsmákba ment (feltehetőleg zsidók által vitt kocsmákba), sokat ittak, és hangoskodni kezdtek. Nők együtt ültek a férfiakkal az asztaloknál, teljesen részegen, és trágár történeteket meséltek a vodka, bor és rum fölött. „Összességében az emberek bennem vegyes benyomást keltettek, előnyökkel és hátrányokkal, az utóbbiak túlsúlyával.” Ez a riporter legalábbis szkeptikussá vált a tekintetben, hogy a haladás hagyományos receptje mély nyomokat hagyhatott volna a lázadások színtereit jelentő kis városok és falvak elmaradott lakosságán. Nem volt biztos abban, hogyan lehetne – ha lehet – ezeket az embereket a lengyel nemzeti projektbe integrálni anélkül, hogy azzal magát a projektet ne veszélyeztetné.⁷⁴

Következtetés

Az erőteljes hangú katolikus sajtó és az új politikai pártok Európa más régióiból importálták a galíciái vidékre a zsidó veszély „tudatát”. A modernizáció minden kudarcáért a zsidókat hibáztatták, megerősítve ezzel a katolikus – zsidó közötti különbözőség lokális tapasztalatát, ezt a különbséget azonnali és halálos fenyegetésként értelmezve. A pártsajtótermékek az erőszakot gyorsan integrálták a korábban is létező, politikailag orientált narratívákba, amelyek magyarázatot nyújtottak a múltra és a nehéz jelenre, és boldogabb jövőt kínáltak a zsidó ellenség elleni akción keresztül. A helyben történt események vizsgálata azonban megvilágítja, mennyire képtelenek az effajta koherens narratívák megragadni az erőszak természetét.⁷⁵ A pártsajtó kijelentései és az e tanulmány elején idézett röplaphoz hasonló bizonyítékok

⁷² *Głos Narodu*, 1898. július 30. 3.

⁷³ Efféle írásokra példaként lásd: Wolff, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, 1994.; uő: *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford, 2010.

⁷⁴ *Slowo Polskie*, 1898. június 25.

⁷⁵ A zsidók és katolikusok érintkezésekor előforduló tipikus feszültségekről és erőszakról lásd: Schonfeld, Joachim: *Shtetl Memoirs: Jewish Life in Galicia under the Austro-Hungarian Empire and the Reborn Poland, 1898–1939*. Hoboken, N. J., 1985.; Slomka, Jan: *From Serfdom to Self-Government: Memoirs of a Polish Village Mayor 1842–1927*. Intr. by Stanisław Kot. London, 1941.; Ma-dejczyk, Jan: *Wspomnienia*. Warwaw, 1965.

ellenére a mozgalmak legtöbb résztvevője az erőszakra nem a vidék szerkezete megváltoztatásának eszközeként tekintett, ahogy azt a párhívek tették.

A lázadók összességében nem mutattak nagy fogékonyságot a különböző meghirdetett kampányokra, hogy bojkottálják a zsidó üzleteket, és szorítsák ki a zsidókat a vidéki gazdaságból. Nem volt számottevő eredménye a különböző mértékletességi mozgalmaknak sem, amelyek a parasztokat arra ösztöklétké, hogy utasítsák el a zsidók szeszeseit, legyenek fegyelmezettebbek, és kapcsolódjanak be a vidék modernizálásába és fejlesztésébe. Sok erőszakos incidens majdhogynem kimerült abban, hogy részeg parasztok vodkát rendelték és megtagadták a fizetést, mielőtt poharakat törtek és a pulthoz segítették magukat. Ahogy azt a *Ślowo Polskie* riportere is világossá tette, a parasztok és városiakok még Frysztakban is továbbra is a zsidó által működtetett kocsmát keresték fel vallásos ünnepük után. Ugyanaz a lap, amely az erőszakot a zsidóktól való megszabadulásra irányuló általános katolikus óhaj leplezetlen megnyilvánulásaként értelmezte, „testvéreim”-hez fordult: „...sok katolikus üzletünk van csaknem minden faluban [...] mégis a zsidóhoz szaladunk. Sajnos még a gazdakörök tagjai is a zsidó [...] testvérekhez mennek!”⁷⁶

Miközben a Habsburg állam különböző szervei felléptek az erőszak elfojtása érdekében, az állami akciók nem közvetítettek világos üzenetet. A lázadók ügyét tárgyaló sok perben a bírók és ügyészek által tett kijelentések és feltett kérdések – melyeket a tárgyalásokról készült újságtudósítások Galícia szélesebb olvasóköréhez közvetítették – a zsidókat hibáztatták provokálásért, és a részegséget, valamint a zsidó kizsákmányolást elég nyomós enyhítő körülménynek tekintették ahhoz, hogy az erőszakot elkövetők büntetését enyhítsék. Az év folyamán később Piniński, aki erőteljesen fellépett a lázadások megállítására érdekében, nyilvánosság előtt felszólította a kerületi kapitányokat, hogy a kocsmanyítási kérvényeket szigorúbban bírálják el. Ezt követően a helyiek panaszai a folyamodó jellemére nézve vagy függőben levő bírósági ügy a folyamodó ellen az alkohol- és dohányárusítási engedély megújítására vonatkozó kérelem elutasítását vonta maga után. Azt is javasolta, hogy 1910-re teljesen szüntessék meg az egyedárusítás (*propinacja*) intézményét, s növelte a parasztok és a helyi papság által létrehozott gazdakörök pénzügyi támogatását is. Ezt a politikai irányvonalat azok látták szívesen, akik elkötelezettek voltak a galíciai vidék modernizálása mellett – annak zsidóktól való megtisztításával párosítva.

A zsidó reagálást elének táro bizonyítékok szintén kétértelműek. Miközben úgy tűnik, legalábbis egy időre egyes prominens zsidók véleménye a cionizmus kedvezőbb megítélésének irányába mutatott, az események nem idéztek elő mérhető elmozdulást a már egyébként is jelentős mértékű zsidó kivándorlási folyamatban. Az exodus az 1880-as évek elején indult, s 1910-re több mint kétszázezer zsidó hagyta el Galíciát. Legalább néhány esetben azonban tudjuk, hogy elszigetelt, faluvégi telepeken lakó zsidók nem akartak visszatérni sebezhető lakhelyeikre, vagy ha visszatértek, nehéznek találták ott maradni. A Limanowa közelében fekvő Żmiączában, hogy egy példát említsünk, a lakosok bojkottálták az egyetlen zsidó tulajdonban levő üzletet. Fiatalok betörték az üzlet ablakait, megrongálták, kutyáikat a tulajdonosra uszították, és eredményesen kiutálták a városból az elszigetelt zsidó családot.⁷⁷

Az *Österreichisch-Israelitische Union* Bécsben azzal reagált a lázadásokra, hogy zsidó és nem zsidó politikusokhoz kérdőívet küldött azzal a céllal, hogy felfedjék a zsidó–katolikus feszültségek okait. Milyen gazdasági vagy foglalkoztatottságbeli problémák járultak hozzá a lázadásokhoz? Hogyan lehetne rábeszélni a zsidókat, hogy földművelésbe fogjanak? Milyen hátrányokkal járt a haszidizmus befolyása a vidéki régiókban, és hogyan lehetne hatalma

⁷⁶ *Prawda*, 1898. július 25. 1.

⁷⁷ Bujak, Franciszek: *Żmiąca: Wieś powiatu limanowskiego*. Kraków, 1903.

ellen fellépni? Milyen hatást gyakorol a zsidó választási magatartás az antiszemitizmusra? A kérdések hallgatólagos egyetértést sugalltak a galíciái zsidók elleni panaszokkal és vádakkal, és a felmérést az antiszemita sajtó gúnyos humorral üdvözlötte.⁷⁸

Habár a helyszíni szituációk nagy mértékben eltértek azoktól a koherens narratíváktól, melyeket politikusok és újságírók alkottak, a lázadások és következményeik mégis „csoport”-tudat kovácsoló tényezők voltak. A lázadásokhoz való csatlakozás – azok vezetése, a császári engedélyről szóló híresztelések terjesztése, egyszerűen csak a tömeghez csatlakozás a célból, hogy lássa az ember, mi folyik ott, s azután hazavinni valamit a zsidó tulajdonból, mivel mindenki más is azt csinálja – közösségbe kovácsolta a katolikus parasztokat és kisvárosi lakosokat, mely közösséget a zsidó „másik” elleni erőszak definiált. A bírósági tárgyalások hónapjaiban a vallomásokról, az ügyészek és védőügyvédek kijelentéseiről szóló újságbeszámolók újra és újra ismételtették a katolikus áldozatlétről és a zsidó provokációról szóló elbeszélést.⁷⁹

Az erőszak interpretálása körüli küzdelem elősegítette a másság egyre mélyülő érzetének institucionalizálódását és átpolitizálását.⁸⁰ A századfordulóra a befolyásos kulturális és politikai intézmények, amelyek a lengyelül beszélő római katolikus parasztság és városlakók érdekében kívánt fellépni és az ő nevükben küzdeni, egy valamiben valamennyien osztoztak (a vidéken korlátozott sikereket elérő szociáldemokraták kivételével): olyan egyszerű és koherens narratívák részeként értelmezték az erőszak ezen összetett lokális cselekményeit, melyek felmentették a felelősség alól a zsidóellenes erőszak elkövetőit, s azt a zsidóságra magára hárították. Végül is ki bírálhatta a tudatlannak, szegénynek és zsidók által lerészegítettnek tartott fiatal parasztokat, munkásokat vagy bér munkásokat azért, hogy elégtételt akartak venni? A lázadók tiszta szíve a helyén volt, eszközeik voltak kontraproduktívak. Ha Nyugat-Galícia katolikus lengyel lakói a modern világba való belépés kapujában álltak, és a modernizáció „nekünk” készül „mások” helyett – közvetítették a modern politikai mozgalmak potenciális támogatóik felé –, akkor a zsidókat ki kell szorítani eddigi pozícióikból a vidéken. Katolikusok nem lehetnek addig fegyelmezett, józan, keményen dolgozó modern nép, míg nem kerülnek el tudatosan a zsidók kocsmaíát, alkoholját, hitelét és üzleteit. Ezt az azonosítást a legtömörebben a *Dziennik Polski* fogalmazta meg: „Kedves olvasó, állíthatod, hogy te nem vagy antiszemita, sőt még kuncoghatsz is e szón, de tudd: ha tényleg ez a helyzet, nincs jogod jó katolikusnak, sőt jó lengyelnek sem hívni magad.”⁸¹

Fordította: DEÁK ÁGNES

⁷⁸ Nossing, Alfred (ed.): *Jüdische Statistik*. Berlin, 1903.; az antiszemita sajtó a felmérést maró szarkazmussal tárgyalta, lásd: *Głos Narodu*, 1898. július 11. 2.

⁷⁹ Az 1898-as zsidóellenes lázadások a Helmut Walser Smith és mások által „kirekesztő erőszaknak” (*exclusionary violence*) nevezett jelenség példái. Hoffmann – Bergmann – Walser Smith (eds.): *Exclusionary Violence*, bevezetés. Paul R. Brass ezt a kollektív erőszak összefüggésében fejtegeti, lásd: Brass, Paul R.: *Theft of an Idol*, id. mű.

⁸⁰ Ahogy azt Paul Brass kifejti *Theft of an Idol* című művében, a kollektív erőszakot nem tudja szervezni egyetlen politikai mozgalom sem, ugyanakkor az efféle erőszak gyakran a pártok versengésének részévé válik azzal, hogy azok olyan módon igyekeznek interpretálni az erőszakot, ami különböző politikai programok jegyében vonzó lehet a potenciális szavazóknak.

⁸¹ *Dziennik Polski*, 1898. augusztus 19.